Саргащкаев Э. А., Нуралиева Н. М.

Саргашкаев ЭсенбайАбдраевич - С. Нааматов ат. НМУ, т.и.к., дац.м.а.;
НуралневаНазгүлМолдалневна-С. Нааматоват. НМУ, э.и.к., проф.м.а.

ӨЛКӨБҮЗДҮН ЭКОНОМИКАЛЫК КООПСУЗДУГУ ЖАНА ӨНҮГҮҮ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ СТРАНЫ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ

ECONOMIC SECURITY OF THE COUNTRY AND DEVELOPMENT TRENDS

Аннотация: *Каралып жаткст проблемстын маантүүлүгү*, *азыркы ишрттарда Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыздоо жаатындагы көйгөйлөрдун маангщү жагдайлары аетор тарабынст каралган, аларды чечүү механизмдерине токтолгон. Бугунку ишрттарда өлкөбүздүн көптөгөн тышкы жана ички коопсуздук боюнча чакырыктар бар, ошондуктан мамлекетибиздин стабнлдүүлүгүн сактоо маселелерине көнүл бурулган.*

Учкул сөздөр: экономикалык коопсуздук, улуттук коопсуздук, экономикалык коопсуздукту камсыз кылуу системасын өнүктүрүү.

Ар бир мамлекеттин мамлекеттик эгемендүүлүгүн сактоо үчүн мамлекеттин экономикасынын туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуу керек, анткени өлкөбүздүн негизи болгон экономика жана анын коомдук-саясий системасы, бул калктын жашоо деңгээлин аныктайт жана өлкөнүн улуттук коопсуздугу жана коргонуу жөндөмдүүлүгуно көзкарандуу. Тарыхый жактан алганда, мамлекетибиздин өзүнүн улуттук коопсуздугун камсыздоодогу ролу башка мамлекеттин аскердик чабуулунун коркунучун жок кылууга, ошондой эле өз экономикасынын стабилдүү өнүгүшү үчүн зарыл болгон шарттарды камсыз кылууга тийиш [4].

Кыргызстандын экономикалык коопсуздуктун мыйзам менен бекитилген концепциясы - бул улуттук экономиканы тышкы жана ички коркунучтардан коргоо абалы, анда өлкөнүн экономикалык суверенитети, анын экономикалык мейкиндигинин биримдиги, өлкөбүздүн стратегиялык улуттук артыкчылыктарын ишке ашыруу үчүн шарттар түзүлүшү зарыл. Ал эми өлкөбүздүн экономикалык коопсуздукту камсыздоо-бул мамлекеттик бийлик органдары, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жана Кыргыз Республикасынын Борбордук банкы тарабынан жарандык коом институттары менен бирдикте саясий, уюштуруучулук, социалдык-экономикалык, маалыматтык, укуктук жана башка чаралардын комплексин жүзөгө ашыруу экономикалык коопсуздук жана өлкөнүн улуттук кызыкчылыктарын коргоо чөйрөсүндөгү чакырыктар жана коркунучтарды жоюу эсептелет [5].

Мисалы: азыркы этапта экономикалык коопсуздукка негизги коркунучтар:
- геосаясий туруксуздуктун өсүшү,
- дүйнөлүк экономиканын өнүгүүсүнүн туруксуздугу,
- чек аранын нак такталбагандыгы,
- дүйнөлүк атаандаштыктын кескин курчушу,
- стабилдуулуктун жоктугу.

Ошондой эле Кыргызстанга экономикалык коопсуздукка терс таасирин каршы киргизилген чектөөчү экономикалык чаралар, кийинки дүйнөлүк экономикалык кризистер, адилетсиз атаандаштыктын күчөшү, мыйзамдуу каражаттарды мыйзамсыз колдонуу, улуттук субъекттерге жылуулук жана энергия менен камсыздоонун туруктуулугун бузуулушу маалым [3].

Нормативдик документке таянсак Кыргызстандын учурдагы экономикалык абалы, ошондой эле аймактык, муниципалдык жана тармактык деңгээлде экономикалык коопсуздукту камсыздоо жаатындагы мамлекеттик саясаттын келечектүү багыттары мындай ченемдик укуктук актылар менен ачыкталган: Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугунун стратегиясы 2030-жылга чейинки мезгилге Кыргыз Республикасынын узак мезгилге чейинки социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн концепциялары 2020 [4].

Экономикалык коопсуздуктун негизги укуктук булактары: Кыргыз Республикасынын Конституциясы, мамлекеттик Конституциялык мыйзамдар, Кыргыз Республикасынын мыйзамы 2003-жылдын 26-февралы № 44 Улуттук коопсуздук жөнүндө (Кыргыз Республикасынын 2008-жылдын 13-октябрындагы № 212, 2011-жылдын 25-ноябрындагы № 222, 2017-жылдын 18-мартындагы № 46. 2017-жылдын 1-декабрындагы N 197 (2) Кыргыз РеспубликасынынУлуттук Коопсуздук Стратегиясы, Кыргыз Республикасынын Президентинин жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн ченемдик укуктук актылары [1].

Кыргыз Республикасынын Конституциясы экономикалык коопсуздукту да, улуттук коопсуздукту да жөнгө салат. Кыргызстандын экономикасы бир катар тышкы жана ички факторлордун ыңгайсыз таасири астында турат, бул экономикалык өсүүгө жана калктын көпчүлүгүнүн жашоо жыргалчылыгын жогорулатууга тоскоолдук кылат.

Дүйнөлүк экономикадагы, ошондой эле негизги соода өнөктөрдө - Россиядагы жана Казакстандагы каатчылык көрүнүштөрү, азык-түлүк товарларына жана мунай продуктыларына дүйнөлүк баанын өсүшү, Бажы бирлигинин шарттарын колдонууга киргизүү тышкы факторлорго кирет. Ички рыноктун азык-түлүк товарларынын жана отундун импортунан көз карандылыгы, бизнести өнүктүрүү үчүн кредиттер боюнча жогорку пайыздык чендер, азык-түлүк товарларына баалардын сезондуу өзгөрүүлөрүнөн улам инфляциялык секириктердин болуу мүмкүндүгү, электр жана жылуулук энергиясына орто мөөнөттүү негизденген тариф саясатынын жоктугу ички факторлорго кирет [2].

Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн максаттарын аныктоо, болжолдоо, пландаштыруу жана программалоо боюнча стратегиялык пландаштыруунун катышуучулары, Кыргыз Республикасынын субъектилери жана муниципалитеттер, экономикалык секторлор жана мамлекеттик жана муниципалдык башкаруу чөйрөлөрү, улуттук камсыздоо. Кыргыз Республикасынын туруктуу социалдык-экономикалык өнүгүү милдеттерин чечүүгө багытталган Кыргыз Республикасынын коопсуздугу, Кыргыз Республикасынын-

субъекттери жана муниципалитеттер жана Кыргыз Республикасынынулуттук коопсуздугун камсыз кылуу [11.

Экономикалык коопсуздук - КРдин социалдык, саясий жана коргонуу жактан жетиштүү деңгээлин жана өсүп-өнүгүүсүн, тышкы жана ички коркунучтар менен ар кандай таасирлерден экономикалык кызыкчылыгын бузулгустугу менен көзкарандысыздыгын камсыз кыла турган экономиканын абалы. Экономикалык коопсуздук - ички ресурстарды пайдалануу боюнча өлкөнүн, мамлекеттик башкаруу үчүн зарыл болгон ресурстарды натыйжалуу канааттануу камсыз кылуучу экономиканын абалын карап академиялык билим, чөйрөсү, ошондой эле экономикалык баалуулуктарды коргоо болуп саналат [5].

Жана ошондой Кыргызстандын экономикалык коопсуздугун камсыздоо механизминин эң приоритеттүү милдеттери:

- мамлекеттин стратегиялык кызыкчылыктарын эске алуу менен тышкы соода жана тышкы экономикалык байланыштарды өнүктүрүүнү жөнгө салуу;
- экспорттук потенциалды өнүктүрүү жана импортту алмаштыруу саясатын жүргүзүү аркылуу тышкы сооданын тармактык структурасын жакшыртуу;
- атаандаштыкка жөндөмдүү продукцияны дүйнөлүк рынокко чыгаруу үчүн ата мекендик жогорку технологиялык товарларды өндүрүүчүлөрдү колдоо, алардын экспорттук ишин стимулдаштыруу, ошондой эле алардын позицияларын кийин бекемдөө;
- мамлекеттик жана региондук башкаруу органдарынын ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу, экономикалык коопсуздукка ар кандай коркунучтарды жеңүү максатында мамлекеттик жөнгө салуу системасын оптималдаштыруу;

Кырзызстан рыногунда монополиялык тизмеге кирбеген улуттук өндүрүүчүлөргө карата товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү негиздүү илгерилетүү боюнча мамлекеттик саясатты жүргүзүү;

- өлкөнүн тышкы рыноктор менен ишенимдүү жана өз убагында байланышын камсыз кылуу, ошондой эле ички рынокто товардык жана кызматтык агымдардын оптималдуу жана эффективдүү иштешин уюштуруу үчүн маалыматтык -коммуникациялык секторду өнүктүрүү;
- өлкөнүн илимий -техникалык, өндүрүштүк, билим берүү, техникалык жана технологиялык потенциалынын өсүшүнө дем берүү;
- жарандарынын жашоо деңгээлин жана сапатын жакшыртуу [6].

Өлкөнүун экономикалык коопсуздугун камсыздоо жаатындагы көйгөй жарандардын кирешелерине эффективдүү көзөмөлдүн жоктугу болуп саналат (мындай көзөмөлдүн эң эффективдүү формасы - киреше декларациясы ар бир бойго жеткен жаран тарабынан тиешелүү органдар) [3]. Ошол эле учурда, мындай маалыматтардын ишенимдүүлүгү иш жүзүндө текшерилбейт. Буга байланыштуу мамлекеттик саясатты өркүндөтүү, экономикалык чөйрөдө өлкөнүн коопсуздугун камсыздоо үчүн максаттуу мамлекеттик программаларды иштеп чыгуу зарыл.

Экономиканын абалы менен байланышкан көйгөйлөрдү эффективдүү чечүү үчүн, алардын маанилүүлүгүн мамлекеттин жогорку кызмат адамдары (Кыргыз Республикасынын Президенти, Өкмөтү, Жогорку Кенеш) түшүнүшү керек, андыктан көйгөйлөрдүн өзү жана аракеттерин ишке ашыруу Өлкөбүздүн экономикасын узакка созулган кризистен чыгаруу боюнча мамлекеттик программанын негизи болуп саналат.

Глобалдык атаандаштыктын жана ачык экономиканын шартында, глобалдык экономикалык системада анын адистигин аныктаган Кыргызстан экономикасынын тармактарынын өнүккөн өнүгүүсүн камсыз кылбастан, жыргалчылык жана эффективдүүлүк жагынан өнүккөн өлкөлөрдүн деңгээлине жетүү мүмкүн эмес болуп калат. жана улуттук атаандаштык артыкчылыктарын максималдуу ишке ашырууга мүмкүндүк берет [4]. Буга байланыштуу, чийки затты экспорттоодон экономикалык өсүштүн инновациялык моделине өтүү ишкердиктин эркиндигине, социалдык адилеттүүлүккө жана улуттук атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнө негизделген социалдык өнүгүүнүн жаңы механизмин калыптандыруу менен байланыштуу. Бул ыкма төмөндөгүдөй аймактарда бири -бири менен байланышкан кайра түзүүлөрдүн комплексин ишке ашырууну талап кылат.

Өлкөбүздүн адамдык потенциалын өнүктүрүү, бул ар бир адамдын жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү үчүн жагымдуу шарттарды түзүүнү, Кыргызстандын жарандарынын жашоо шарттарын жана социалдык чөйрөнүн сапатын жакшыртууну, ошондой эле адамдардын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатууну болжолдойт. капитал жана аны камсыз кылган экономиканын социалдык секторлору;

- ишкердикти стимулдаштыруучу жана өлкөнүн экономикасына капиталды тартуучу жогорку атаандаштык чөйрөнү түзүү;
- салттуу чөйрөлөрдө (энергетика, транспорт, айыл чарба сектору, жаратылыш ресурстарын кайра иштетүү) мамлекеттин дүйнөлүк атаандаштык артыкчылыктарын консолидациялоо жана кеңейтүү;
- өлкөбүздүн тышкы экономикалык позицияларын кеңейтүү жана бекемдөө, анын дүйнөлүк эмгек бөлүштүрүүгө катышуу эффективдүүлүгүн жогорулатуу ж.б, [6].

Жогоруда айтылгандарга байланыштуу, өндүрүштүн чыгымдарын азайтуу жана баалардын паритетине жетишүү үчүн монополияланган тармактарда (өзгөчө табигый монополияларда) бааларга көзөмөл орнотуу зарыл окшойт. Электр энергиясынын, суунун жана ресурстардын баасынын ашыгы өндүрүштүн рентабелдүүлүгүн бир кыйла төмөндөтөт, продукциянын титирешине алып келет, бул андан ары биздин жарандардын жашоо деңгээлине жана жыргалчылыгына таасир этет.

Жогорудагы көйгөйлөрдү чечүү үчүн Кыргыз Республиксында толук салык реформасын жүргүзүү зарыл, ал өндүрүшкө болгон жүктү, деңгээлди азайтышы керек. Жаңы технологияларды иштеп чыгууга жана өндүрүштү өнүктүрүүгө, илимий изилдөөлөргө жана иштеп чыгууларга, келечекте мекеме, ишканалардын учурдагы активдерин толуктоого кетүүчү кирешенин бир бөлүгүн салыктан бошотулган кошумча нарк, эмгек жана пайда үчүн салык ставкалары.

Дагы бир жагдай дүйнөлүк экономикага экономикалык жактан коопсуз интеграциялануусун камсыздоо үчүн, мамлекет, атайын институттарды өнүктүрүп, төмөнкүлөрдү камсыз кылууга тийиш:

- экспорттун оптималдуу структурасын түзүүнү, ал кайра иштетүүнүн жогорку деңгээли менен товарлардын үлүшүнүн жана көлөмүнүн олуттуу өсүшүн билдирет, жогорку класстагы кызматтар;
- жеткиликтүү атаандаштык артыкчылыктарына, дүйнөлүк рынокто Кыргызстандын экспорту үчүн өлкөнүн эң келечектүү продуктуларын аныктоого жана максаттуу өнүктүрүүгө, рыноктун ийгилигине жетүү үчүн негизги күчтү жана каражаттарды топтоого, ошондой эле өнөр жайды ар тараптуу өнүктүрүүгө кызматташуу, лизинг;
- чет өлкөлөр жана алардын соода - экономикалык уюмдары менен болгон мамилелерде жагымдуу соода режимине жетишүү [5].

Өлкөнүн экономикасынын ийгиликтүү өнүгүүсүнүн компоненттеринин бири - бул мамлекетибиздин экономикалык коопсуздугун изилдөө, коопсуздук коркунучтарын изилдөө жана экономикалык коопсуздукту сактоо жана жогорулатуу боюнча чараларды иштеп чыгуу үчүн атайын институционалдык негиздерди түзүү. Улуттук экономиканы стабилдештирүү жана экономикалык коопсуздукту камсыз кылуу чаралары катары төмөнкүлөр зарыл:

- мыйзамдардын көпчүлүк жоболорун, ошондой эле укук коргоо органдарынын ишинин негиздерин кайра карап чыгуу, бул негизинен "караңгы" экономикага тиешелүү;
- салык реформасын контролдоо механизмдерин жана салык төлөөдөн качуу үчүн санкцияларды күчөтүү менен аяктоо, ошону менен көбүнчө ишенимсиз болгон төлөөчүнүн жеке отчетуна эмес, айрым мүлк объекттеринин болушуна жана айрым түрлөрүн жүргүзүү фактысына карата алынуучу салыктардын ролун жогорулатуу. экономикалык ишмердүүлүк;
- валютанын наркынын чек арадан өтүшүнө көзөмөлдү күчөтүү, накталай акчанын гана эмес, ошондой эле өтө ликвиддүү экспорттук товарлардын, мисалы, экспорттук кирешенин репатриациясын камсыз кылган күрөөлөрдү же банктык кепилдиктерди алуу практикасын киргизүү аркылуу; төлөнгөн импорттун тиешелүү суммасын алуу; [3].

- активдүү жана тең салмактуу өнөр жай саясатын жүргүзүү, ал төмөнкү принциптерге негизделиши керек: улуттук экономика үчүн аялуу секторлордо тышкы көзөмөлдү орнотуу аракеттерине чектөө коюу; экономиканын артыкчылыктуу секторлорунда инвесторлор жана өндүрүүчүлөр үчүн кепилдиктер системасын иштеп чыгуу; экономиканын атаандаштыкка жөндөмдүү жана мамлекеттик маанилүү секторлорунда технологиялык потенциалды сактоо жана жогорулатуу; өлкөдөгү импорттук жана өндүрүлгөн товарлардын сапатына, ошондой эле импорттун көлөмүнө көзөмөлдү калыбына келтирүү; [3].
- өндүрүш объекттерин системалуу түрдө техникалык жактан кайра жабдуу, айрыкча өлкө үчүн өтө маанилүү болгон тармактарда көзөмөлдү жүзөгө ашыруу өнөр жай биринчи кезекте агроөнөр жай жана аскердик өнөр жай секторлорунда.

Жыйынтыктап айтканда мамлекет жеке адамдын жана коомдун коопсуздугун камсыз кылуунун негизги субъектиси болуп саналат. Ал эми мамлекетибиздин максаты - адамдардын нормалдуу жашоосун жана алардын коопсуздугун камсыз кылуу, адилеттүүлүк, мыйзамдуулук, күчтөрдүн жана каражаттардын жетиштүүлүгү, гумандуулук, коопсуздук чараларынын өз убагында жана шайкештиги, тышкы жана ички коркунучтардан улуттук кызыкчылыктарын сактоо.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын мыйзамы 2003-жылдын 26-февралы № 44 Улуттук коопсуздук жөнүндө (Кыргыз Республикасынын 2008-жылдын 13-октябрындагы № 212, 2011-жылдын 25-ноябрындагы № 222, 2017-жылдын 18-мартындагы № 46 2017-жылдын 1-декабрындагы N 197 (2)

2. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2012-жылдын 9-июнундагы № 120 жарлыгы менен бекитилген Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздугунун концепциясы

3. Среднесрочный прогноз социально-экономического развития Кыргызской Республики на 2021-2023 годы. Утверждено постановлением Правительства Кыргызской Республики от «01» сентября 2020 года №461

4. Социально-экономическое развитие КР. Б; - 2021

5. Труханов В.А. Улуттук коопсуздук системасы: социалдык фактордун таасири: автор. саясий ... доктор саясат. Илимдер / В.А. Труханов. - Саратов, 2003 .-- 439 б.

5. Овсянникова Е.В. Глобализация шартында Россия Федерациясынын улуттук коопсуздук системасындагы экономикалык коопсуздук. : автор. бул ... канд эконом. Илимдер / Е.В. Овсянникова. - М., 2008 .-- 188 б.

6.Экономическая безопасность: учебник Москва: Юнити, 2018 С.56